

(Systematický) synkretismus vs. (náhodná) homonymie: plurál českých jmen

Markéta Ziková, FF MU, Brno (9336@muni.cz)

- **Cíl:** Systematická analýza distribuce PL pádových forem v české jmenné deklinaci.
- **Východisko:** Rozsáhlá identita forem v PL není náhodným jevem (tj. homonymií) - distribuce pádových forem vyplývá z jejich specifikace v morfologickém komponentu.
- **Teoretický rámec:** teorie distribuované morfologie (*Distributed Morphology*, DM)

1. Data a jejich pozorování

Tabulka 1: Tradiční paradigmata - plurálové formy

	maskulina						feminina			neutra		
	pán	hrad	stroj	muž	soudce	sluha	žena	růže	píseň	město	kuře	moře
NOM	i	y	e	i	i	i	y	e	e	a	a	e
ACC	y	y	e	e	e	y	y	e	e	a	a	e
GEN	ů	ů	ů	ů	ů	ů	Ø	í	í	Ø	Ø	í
DAT	ům	ům	ům	ům	ům	ům	ám	ím	ím	ům	ům	ím
LOC	ex/íx	ex/íx	íx	íx	íx	ex/íx	áx	íx	íx	ex/íx	ex	íx
INSTR	y	y	i	i	i	y	ami	emi	emi	y	y	i

Pozorování první: Rozsáhlý vnitro- i mezi-paradigmatický synkretismus

72 paradigm. buněk = 11(13) forem: *-i, -y/-i, -e, -a, -ů, -í, -á, Ø, -m, -x, -mi (+ -é, -ové)*

Pozorování druhé: V rámci každého rodu jsou zcela identická vždy 2 paradigmata

pán, sluha: v sg. identický jen DAT/LOC *-ovi* (= forma vázaná na živ. maskulina)

město, kuře: v sg. identický jen INSTR *-em*

Tabulka 2: Identická paradigmata

M		M		F		N	
pán	sluha	muž	soudce	růže	píseň	město	kuře
i	i	i	i	e	e	a	a
y	y	e	e	e	e	a	a
ů	ů	ů	ů	í	í	Ø	Ø
ům	ům	ům	ům	ím	ím	ům	ům
ex/íx	ex/íx	íx	íx	íx	íx	ex/íx	ex
y	y	i	i	emi	emi	y	y

Pozorování třetí: Formy v DAT/LOC/INSTR jsou „složené“

DAT/LOC: V (í/ů/e/á) + m/x (všude)

INSTR: V (e/a) + mi (feminina)

→ vokály ze složených forem se objevují i v jiných pádech

Pozorování čtvrté: Přední *-í* a zadní *-ů* nejsou v komplementární distribuci vzhledem k paradigmátům

→ PL: *-í, -ů* se objevují uvnitř jednoho paradigmatu X SG: *-i, -u* v komplementární distribuci = neutralizace rozdílů mezi „tvrdými“ a „měkkými“ paradigmaty

Tabulka 3: Distribuce *-i/-u* v singuláru a *-í/-ů* v plurálu

SG	pán	hrad	žena	stroj	růže	muž	kuře	PL	pán	hrad	stroj	muž	město
ACC	a	Ø	u	Ø	i	e	Ø	GEN	ů	ů	ů	ů	Ø
DAT	u	u	ě	i	i	i	i	DAT	ům	ům	ům	ům	ům
LOC	u	u	ě	i	i	i	i	LOC	ex/íx	ex/íx	íx	íx	ex/íx

Pozorování páté: NOM u životných maskulin (MA) je specifický

- MA: NOM ≠ ACC, všude jinde systematický synkretismus NOM/ACC
- MA: další specifické formy pro NOM: *-é (učitelé), -ové (předsedové)*
- MA: *-i* v NOM palatalizuje alveoláry a veláry X *-y* v ACC/INSTR nepalatalizuje

→ *-i* v NOM u MA a *-í/-y* všude jinde reprezentují 2 různé morfologické jednotky

Pozorování šesté: *-i/y* má širokou distribuci mezi paradigmaty všech rodů

2. Interpretace dat – možnosti

Stump (2001): typy morfologických teorií

→ přírůstkové (*incremental*): formy přidávají do struktury morfosyntaktické rysy

→ realizační (*realizational*): formy realizují morfosyntaktické rysy přítomné ve struktuře

2.1 Přírůstková & paradigmatická interpretace – české gramatiky

- pádové formy mají status saussurovských jazykových znaků → jedinečné dvojice forma + význam (tj. pád a číslo) → **přidání koncovky ke jménu = přidání pádu a čísla**
- distribuce jednotlivých koncovek je vázána příslušností daného jména k určitému paradigmatu → **paradigmata jako gramatické objekty**

konsekvence: identické formy uvnitř paradigmat i mezi nimi jsou homonymní

„V rámci jednotlivých paradigmat se ve větší nebo menší míře projevuje tvarová homonymie, přesněji h o m o m o r f i e. [...] totožnost tvarotvorné koncovky v rámci dvou a více tvarových systémů – m e z i p a r a d i g m a t i c k á homomorfie.“ (MČ2, 283)

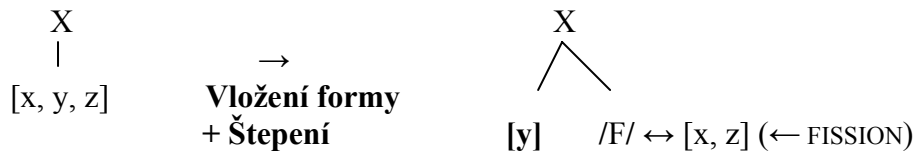
problém: rezignace na systematické zobecnění distribuce forem (např. v SG DAT=LOC v rámci všech paradigmat, v PL se složené formy objevují jen v nestrukturních pádech, tj. v DAT/LOC/INSTR, když *-ů* v GEN, tak i DAT atd.)

2.2 Realizační interpretace – generativní teorie *Distribuované Morfologie*

Halle (1997), Harley & Noyer (1999), Embick & Noyer (2005)

Fission (štěpení uzlu)

morfologická operace: rozštěpení uzlu *po vložení určité formy* - ta realizuje jen část rysů uzlu a motivuje vytvoření nové pozice pro vložení další formy, do níž se zkopírují zbývající rysy

(3) Schéma štěpicích forem jako jednotek morfologického komponentu

/m/, /x/, /mi / ↔ [???] / předcházející kontext _ (← FISSION)

3.1 Dekompozice privativních pádů

- Realizují identické pádové formy různé rysy?

Princip synkretismu (*Syncretism Principle*, Alexiadou & Müller 2005)

Identity of forms implies identity of function (within a certain domain, and unless there is evidence to the contrary).

→ identita pádových forem implikuje identitu pádových fcí

Např. *-a* je v NOM/ACC/INSTR → je specifikováno pro rys společný pro NOM/ACC/INSTR

struktur. tradice: Jakobson (1936) – 3 sémantické ekvipolentní rysy pro pády v ruštině
 generativismus: např. Franks (1995), Müller (2004)

syntakticky motivovaná dekompozice pro češtinu (Caha & Ziková 2005)

[+/- str(ukturní)]: NOM/GEN/ACC

→ mění se v závislosti na syntaktickém okolí (NOM~ACC v tranzitivní a pasivní struktuře, ACC~GEN ve verbální a nominalizované struktuře), nezávislé na theta roli (tranzitiva vs. unakuzativa, nominalizace)

[+/- pred(ikativní)]: NOM/ACC/INSTR

→ nemusejí být DP (NOM/INSTR jako část analytických predikátů, ACC jako „doplněk“)

Tabulka 4: Pádová dekompozice

NOM	ACC	GEN	DAT	LOC	INSTR
+str	+str	+str	-str	-str	-str
+pred	+pred	-pred	-pred	-pred	+pred
+f	-f	+f	-f	+f	-f

pádový synkretismus = forma je podspecifikována co do pádových rysů, které definují různé terminální uzly (tj. uzly pro různé pády) → 1 forma realizuje více různých pádů

(4) Synkretismus NOM/ACC/INSTR: forma /a/

/a/ ↔ [+pred, PL] : /a/ může být potenciálně vložena do všech uzlů s rysem [+pred]

Princip podmnožiny (*Subset Principle*, Halle 1997)

- rysy, pro něž je morfologická forma specifikována, musí tvořit podmnožinu rysů v terminálním uzlu
- existuje-li více forem, které mohou být vloženy do téhož uzlu, vyhrává ta, která je specifikována pro nejvíce jeho rysů

3.1.1 Pádové rysy plurálních forem

- Jaké rysy realizují štěpící konsonantické formy? Jaké se kopírují do levého uzlu?

Tabulka 5: Distribuce vokálů ze složených forem

	ve složené formě	mimo složenou formu
a	INSTR (-ami)	NOM/ACC (města, kuřata)
e	INSTR (-emi) LOC (-ex)	NOM/ACC (stroje, muže, soudce, růže, písně, moře)
á	DAT (-ám)/LOC (-áx)	
í	DAT (-ím)/LOC (-íx)	GEN (růží, písní, moří)
ů	DAT (-ům)	GEN (pánů, mužů, sluhů, hradů, strojů)

(5) /a/, /e/: synkretismus NOM/ACC/INSTR

/a/ ↔ [+pred, PL], /e/ ↔ [+pred, PL]

konsekvence: instrumentálové *mi* způsobující štěpení uzlu bude specifikováno pro zbývající rysy v INSTR, tj. [-str, -f] → zkopírování zbývajících rysů vlevo [+pred, PL]

/mi/ ↔ [-str, -f] (← FISSION [+pred, PL])

konsekvence: dativní *m* způsobující štěpení uzlu bude specifikováno pro jedinečné rysy DAT, tj. [-pred, -f] → zkopírování zbývajících rysů vlevo [-str, PL]

/m/ ↔ [-pred, -f] (← FISSION [-str, PL])

konsekvence: lokálové *x* způsobující štěpení uzlu bude specifikováno pro jedinečné rysy LOC, tj. [-str, +f] → zkopírování zbývajících rysů vlevo [-pred, PL]

/x/ ↔ [-str, +f] (← FISSION [-pred, PL])

- Co s dlouhými V /a:/, /i:/, /u:/ a lokálovým /e/?

→ lokálové /e/ bude specifikováno pro rysy zbývající po vložení lokálového /x/

/e/ ↔ [-pred, PL]

problém: distribuce dlouhých V

→ /a:/ v DAT [-str] a v LOC [-pred], tj. disjunktivní specifikace

→ /i:/ v DAT [-str] a v LOC [-pred], tj. disjunktivní specifikace

→ /u:/ v DAT [-str] a v GEN [+str, -pred, +f], tj. disjunktivní specifikace

řešení 1: různé samostatné morfologické jednotky

problém: distribuce dlouhých V v [-pred] pádech spolu evidentně souvisí:

→ když *á* v DAT, pak *i* v LOC

→ když *í* v GEN, pak vždy *í* v DAT i v LOC
 → když *ů* v GEN, pak vždy *ů* i v DAT

řešení 2: dlouhé V budou podspecifikovány co do pádových rysů → mohou potenciálně realizovat jakýkoli pádový uzel v PL, jejich distribuce v GEN, DAT a LOC vyplývá z principu podmnožiny

/a:/ ↔ [PL], /i:/ ↔ [PL], /u:/ ↔ [PL]

konsekvence: formy pro NOM, ACC a Ø v GEN musejí být specifitější než *-á*, *-í*, *-ů*

/i/ [+pal] ↔ [+str, +f, +pred, PL]

/a/ ↔ [+pred, PL], /e/ ↔ [+pred, PL], /i/ ↔ [+pred, PL]

Ø ↔ [+str, -pred, PL]

3.2 Levý kontext: deklinační třídy a jejich dekompozice

- Jak je zajištěna správná distribuce alomorfů?

alomorfie = jeden a týž terminální uzel (tj. se stejnými rysy) se realizuje více formami

(6) Alomorfy rozštěpeného uzlu v DAT [-str, PL]

/a:/ ↔ [PL], /i:/ ↔ [PL], /u:/ ↔ [PL]

problém: objevují se v různých kontextech

ženám vs. **pánám*, **hradám*, **mužám*, **strojám*, **růžám*, **městám*, **mořám*

růžím, *páním*, *mořím* vs. **žením*, **páním*, **hradím*, **mužím*, **městím*, **kuřatím*

pánům, *hradům*, *mužům*, *strojům*, *sluhům*, *městům*, *kuřatům* vs. **ženům*, **růžům*, **mořům*

- Jaký kontext pro distribuci pádových forem?

(7) Alomorfy vázané na rod

/i/ [+pal] ↔ [+str, +f, +pred, PL] / [MA] _ : NOM u živ. mask.

/mi/ ↔ [-str, -f] / [F] _ (← FISSION) : INSTR u fem.

problém: distribuce pádových forem není citlivá jen na rod (morfosyntaktický kontext) a/nebo na fonologické rysy finálního C (fonologický kontext)

Tabulka 6: Alomorfie a synkretismus – rod i fonologie

	maskulina						neutra	
	pán	hrad	stroj	muž	soudce	sluha	město	kuře
GEN	ů	ů	ů	ů	ů	ů	Ø	Ø
DAT	ům	ům	ům	ům	ům	ům	ům	ům
	[+zadní, C]		[-zadní, C]			[+zadní, C]		

konsekvence

- nepoužitelnost „diachronního“ fonologického pravidla:

[+zadní, V] → [-zadní, V] / [-zadní, C] _ (viz analýzy ruštiny v Halle 1994, Müller 2004)

- **deklinací třídy** jako vlastnosti jmenných kořenů ($\sqrt{\text{MEFIST}}$) a derivačních sufixů (*+ist*)
- **meziparadigmatický synkretismus** = forma je *specifikována pro kontext různých deklinací tříd*

řešení: **dekompozice tříd na ekvipolentní diakritické rysy** [+/- α , +/- β] (viz Müller 2004)

Tabulka 7: Deklinací třídy a jejich dekompozice

Třída [rysy]	I [- α , - β]	II [+ α , - β]	III [- α , + β]	IV [+ α , + β]
Paradigmata	růž-e _F moř-e _N soudc-e _{MA}	muž- \emptyset _{MA} stroj- \emptyset _M píseň- \emptyset _F kost- \emptyset _F kuře- \emptyset _N	žen-a _F sluh-a _{MA}	pán- \emptyset _{MA} hrad- \emptyset _M měst-o _N

→ **deklinací rysy definují přirozené třídy pro distribuci forem – singulár:**

rys [- β] = „měkká“ paradigmata: *-i, -e*

rys [+ β] = „tvrdá“ paradigmata: *-u, -a*

rys [+ α]: \emptyset

problém: v PL se většina forem objevuje u více než dvou tříd

Tabulka 8: Synkretismus mezi více než 2 třídami

	I [- α , - β]	II [+ α , - β]	III [- α , + β]	IV [+ α , + β]
ů	soudc-ů	muž-ů	sluh-ů	pán-ů
	soudc-ům	muž-ům, kuřat-ům	sluh-ům	pán-ům, měst-ům
e		kuřat-ex	předsed-ex	pán-ex, měst-ex
í	soudc-íx	muž-íx	sluh-íx	vlc-íx
a		kuřat-a	žen-ami	měst-a
\emptyset		kuřat- \emptyset	žen- \emptyset	měst- \emptyset
i/y	soudc-i, moř-i	muž-i, stroj-i, kuřat-y	žen-y, sluh-y	pán-y, hrad-y, měst-y

řešení: **neutralizace deklinací tříd v PL**

Impoverishment (ochuzení uzlu o rysy)

morfologická operace: vymazání některých rysů z uzlu v určitém kontextu *před vkládáním forem*, aby mohla být vložena méně specifická forma (tj. neutralizace)

- **Co s identickými paradigmaty (sluha/pán, kuře/město), která jsou v sg odlišná?**

→ **defaultní deklinace pro jednotlivé rody** (viz Noyer 1998, *Persistent Redundancy Rules*)

III. třída [- α , + β] jako defaultní pro feminina: [F] → [- α , + β]

IV. třída [+ α , + β] jako defaultní pro maskulina a neutra: [-F] → [+ α , + β]

motivace: **deminutiva** - mají defaultní deklinaci (*k*-ový sufix sám nemá ani deklinaci, ani rod)

bóje [F, - α , - β] → bójka [F, - α , + β], kost [F, + α , - β] → kůstka [F, - α , + β]

stroj [M, + α , - β] → strojek [M, + α , + β], učitel [MA, + α , - β] → učitýlek [MA, + α , + β]

vejce [N, - α , - β] → vajíčko [N, + α , + β], tele [N, - α , + β] → telátko [N, + α , + β]

konsekvence:

kuře má v PL defaultní neutrální deklinaci: II [+α, -β] → IV [+α, +β]

impoverishment: [+α, -β, N] → [N] / _ [PL] : vymazání rysů II. tř. u neuter v kontextu PL

defaultní deklinace: [N] → [+α, +β]

sluha má defaultní maskulinní deklinaci: III [-α, +β] → IV [+α, +β]

impoverishment: [-α, +β, MA] → [MA] / [PL] vymazání rysů III. tř. u živ. m. v kontextu PL

defaultní deklinace: [MA] → [+α, +β]

Tabulka 9: Deklinační třídy v plurálu – derivované

Třída [rysy]	I [-α, -β]	II [+α, -β]	III [-α, +β]	IV [+α, +β]
Paradigmata	růž-e _F moř-e _N soudc-e _{MA}	muž-Ø _{MA} stroj-Ø _M píseň-Ø _F	žen-a _F	pán-Ø = předsed-a _{MA} hrad-Ø _M měst-o = kuře-Ø _N

- **Jaký kontext pro distribuci krátkých V a Ø?**

-e v LOC ve IV. tř.: /e/ ↔ [-pred, PL] / [-α, +β]

Ø v GEN u „tvrdých“ fem. a neuter (III./IV. tř.): Ø ↔ [+str, -pred, PL] / [-M, +β]

-e v NOM a ACC u „měkkých“ paradigmata (I./II. tř.): /e/ ↔ [+pred, PL] / [-β]

-a v NOM, ACC, INSTR u „tvrdých“ fem. a neuter (III./IV. tř.): /a/ ↔ [+pred, PL] / [-M, +β]

-i/y jako defaultní forma pro NOM, ACC a INSTR: /i/ ↔ [+pred, PL]

problém:

- derivace špatných INSTR: *moř-e, *soudc-e, *muž-e, *stroj-e; *měst-a, *kuřat-a

- derivace špatného NOM a ACC: *žen-a

řešení: vymazání deklinačního rysu v příslušných kontextech → vložení nespécifického /i/

(8) Impoverishment deklinačního rysu [β]

[+/-β, +/-α, -F] → [+/-α, -F] / _ [-str, +pred, PL]

[-α, +β] → [-α] / _ [+str, +pred, -PL]

- **Jaký kontext pro distribuci dlouhých V?**

-á v LOC a DAT u „tvrdých“ fem. (III. tř.): /a:/ ↔ [PL] / [-α, +β]

-ů v GEN a DAT u všech mask. a „tvrdých“ neuter: /u:/ ↔ [PL] / [M] v [+α, +β]

-í jako defaultní forma pro GEN, DAT a LOC: /i:/ ↔ [PL]

- **Variantní formy – neutralizace deklinačních rysů**

→ „měkké“ -í místo „tvrdého“ -e ve IV. tř., po velárách a /h/: *pán-ex* vs. *žác-ix*, *mustanz-ix*, *mniš-ix*, *sluz-ix*

(9) Impoverishment deklinačního rysu [+β]

[+α, +β] → [+α] / [-str, +f, -pred, PL] & /velára, h/

→ „tvrdá“ Ø místo „měkkého“ -í v I. tř., u jmen na /...i/, /...ic/: *matrac-í* vs. *matric-Ø*, *pol-í* vs. *hříšit'-Ø*

(10) Impoverishment deklinačních rysů a defaultní deklinace

[-α, -β] → Ø / {/i/, /ic/} _ [PL]

[-F] → [+α, +β]

4. Závěr

Synkretismus v PL deklinaci lze interpretovat jako systematický jev, který vyplývá a) z podspecifikace forem vůči pádovým rysům a principu podmnožiny, b) z podspecifikace forem vůči levému kontextu, c) z neutralizace deklinačních rysů v určitých kontextech.

Neutralizace deklinačních rysů (impoverishment rules)

[+α, -β, N] → [N] / _ [PL] : vložení defaultních rysů

[-α, +β, MA] → [MA] / [PL] : vložení defaultních rysů

[-α, -β] → Ø / {/i/, /ic/} _ [PL] : vložení defaultních rysů

[+/-β, +/-α, -F] → [+/-α, -F] / _ [-str, +pred, PL]

[-α, +β] → [-α] / _ [+str, +pred, -PL]

[+α, +β] → [+α] / /velára, h/ _ [-str, +f, -pred, PL]

Seznam plurálových forem (podle míry specifičnosti)

/i/ [+pal] ↔ [+str, +f, +pred, PL] / [MA]

Ø ↔ [+str, -pred, PL] / [-M, +β]

/mi/ ↔ [-str, -f] / [F] (FISSION)

/x/ ↔ [-str, +f] (FISSION)

/m/ ↔ [-pred, -f] (FISSION)

/e/ ↔ [-pred, PL] / [+α, +β]

/a/ ↔ [+pred, PL] / [+β]

/e/ ↔ [+pred, PL] / [-β]

/i/ ↔ [+pred, PL]

/u:/ ↔ [PL] / [M] v [+α, +β]

/a:/ ↔ [PL] / [-α, +β]

/i:/ ↔ [PL]

Bibliografie

- Alexiadou, A. & G. Müller (2005): *Class Features as Probes*. Ms., Stuttgart, Leipzig.
- Caha, P. & M. Ziková (2005): The Czech Declension and Syncretism Principle. Ms., příspěvek na konferenci *Formal Description of Slavic Languages 6*, Potsdam, 1. 12. 2005.
- Embick, D. & R. Noyer (2005): Distributed Morphology and the Syntax/Morphology Interface. In: Ramchand, G. & C. Reiss (eds): *The Oxford Handbook of Linguistic Interfaces*, Oxford University Press.
- Franks, S. (1995): *Parameters of Slavic Morphosyntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Halle, M. (1994): The Russian Declension: An Illustration of the Theory of Distributed Morphology. In: Cole, J. & C. Kisseberth (eds.): *Perspectives in Phonology*. Stanford, CA: CSLI, 29-60.
- Halle, M. (1997): Distributed morphology: Impoverishment and fission. In: *MITWPL 30: Papers at the Interface*. MITWPL, Cambridge, 425-449.
- Harley, H. & R. Noyer (1999): State-of-the-Article: Distributed Morphology. *Glott International* 4.4, 3-9.
- Jakobson, R. (1936): Beitrag zur Allgemeinen Kasuslehre. In: Hamp, E., Householder, F. & R. Austerlitz (eds.): *Readings in Linguistics II*, University of Chicago Press, 51-95.
- Müller, G. (2004): On Decomposing Inflection Class Features: Syncretism in Russian Noun Inflection. In: Müller, G., Gunkel, L. & G. Zifonun (eds.): *Explorations in Nominal Inflection*. Berlin: Mouton de Gruyter, 189-227.
- Noyer, R. (1998): Impoverishment Theory and Morphosyntactic Markedness. In: Lapointe, S., Brentari, D. & P. Farrell (eds): *Morphology and Its Relation to Syntax and Phonology*, CSLI, Stanford.
- Petr, J. et al. (1986): *Mluvnice češtiny II*. Praha: Academia. [MČ2]
- Stump, G. (2001): *Inflectional Morphology. A Theory of Paradigm Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.